

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2789-6919/08/58-61>

Həmid İsa oğlu Həsənov
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
Magistrant
hamid.i.hasanov@gmail.com

COVID-19 PANDEMIYASININ YARATDIĞI BÖHRANIN AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINA TƏSİRLƏRİ VƏ ANTİBÖHRAN TƏDBİRLƏRİ

Xülasə

Bu araşdırma Azərbaycanın daxili və xarici siyasi proseslərini və 2020-ci ildə ölkə iqtisadiyyatında baş verənləri araşdırır. 2020-ci il bütün dünyada olduğu kimi, Azərbaycan üçün də mühüm hadisələrin baş verdiyi il oldu. 2020-ci ilin yanvar ayında Çinin Vuhan şəhərində ortaya çıxan və Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı tərəfindən qlobal pandemiya kimi qəbul edilən Koronavirus (COVID-19) epidemiyası da öz təsirləri ilə qlobal iqtisadi böhrana çevrilib.

Açar sözlər: *Pandemiya, iqtisadiyyat, böhran, neft, qiymət, ixrac.*

Hamid Isa Hasanov

THE EFFECTS OF THE CRISIS CAUSED BY THE COVID-19 PANDEMIC ON THE AZERBAIJANI ECONOMY AND ANTI-CRISIS MEASURED

Abstract

This research examines the domestic and foreign political processes in Azerbaijan and what happened in the country's economy in 2020. 2020 was a year of important events for Azerbaijan, as well as all over the world. The Coronavirus (Covid-19) Epidemic, which broke out in January 2020 in Wuhan, China, and was recognized by the World Health Organization as a global pandemic, has also turned into a global economic crisis.

Key words: *Pandemic, economy, crisis, oil, price, export.*

Giriş. BMT-nin İqtisadi və Sosial Münasibətlər Departamentinin “World Economic Situation and Prospects as of mid-2020” adı altında dərc etdiyi hesabatda əsasən, epidemiyanın qlobal iqtisadiyyatlara vurduğu zərər 2020 və 2021-ci illərdə 8,5 trilyon dollara çataraq ölçü baxımından 2008-ci il qlobal maliyyə böhranını dəf edəcəyi bildirilir [UN DESA, 2020]. Pandemiya ilə əlaqədar məsələnin iqtisadi ölçüsü çərçivəsində aparılan müzakirələrə neft qiymətlərinin birdən-birə ucuzlaşmasının təsiri də əlavə edilib. Bu kontekstdə epidemiyanın yaratdığı iqtisadi problemlərlə yanaşı, neftin qiymətinin tarixən enməsi iqtisadiyyatın, əsasən də neft və təbii qaz hasilatı və ixracının daşıyıcı gücü olan Azərbaycana ciddi təsir edib.

1. COVID-19 Pandemiyasının iqtisadiyyata təsirləri

İqtisadiyyatını neft və təbii qaz ixracına əsaslanaraq şaxələndirməyə çalışan Azərbaycan 1991-ci ildə müstəqillik əldə etdikdən sonra ciddi daralma yaşayan iqtisadiyyatına və üzləşdiyi çətinliklərə baxmayaraq, inkişafını davam etdirir. 2014-cü ildən beynəlxalq bazarlarda neftin qiymətinin aşağı düşməsi Azərbaycan iqtisadiyyatını ciddi şəkildə sarsıtdı və ölkə yüksək inflyasiya, 100%-ə çatan devalvasiya və mənfi artım rəqəmləri ilə üzləşdi. Bu kontekstdə 2016-cı ildə təsdiqlənərək həyata keçirilən strateji yol xəritələri çərçivəsində iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi istiqamətində fəaliyyətlər sürətləndi və maliyyə, nəqliyyat, telekommunikasiya, turizm və müxtəlif sənaye sahələrində inkişaf müşahidə olundu [İnsamer, 2020].

Ölkə iqtisadiyyatının ən mühüm sərvəti böyük hissəsi Xəzər dənizində yerləşən neft və təbii qaz yataqları, əkin sahələri, SSRİ dövründən miras qalmış iri sənaye obyektləri və sənaye infrastrukturudur. 1994-cü ildə dünya neft şirkətləri ilə imzalanan “Əsrin müqaviləsi” kimi tanınan müqavilə ilə ölkə neftinin hasilatı və ixracı istiqamətində mühüm addım atıldı. Hazırda ixrac gəlirlərinin təxminən 90%-ni

enerjidən əldə edilən Azərbaycan 2020-ci il üçün təsdiqlənmiş ehtiyatlarına görə xam neft üzrə 19-cu [Global Fire Power, 2021] və təbii qaz üzrə 23-cü [knoema.com, 2021] yerdədir.

Siyasi müstəqillik əldə etdikdən sonrakı dövrdə siyasi sabitliyin bərqərar olması ilə Azərbaycan makroiqtisadi göstəricilərdə sabitlik və iqtisadi inkişaf baxımından mühüm irəliləyişlər əldə etmiş, COVID-19 epidemiyası isə iqtisadiyyata dərin təsir göstərmişdir. Ölkədə ilk koronavirusa yoluxma 2020-ci ilin fevral ayının sonunda aşkarlanmışdır. Azərbaycan iqtisadiyyatı 1990-cı illərdə yaşanan böhran kimi təsiredici qüvvəyə malik ikinci bir böhranı 2020-ci ildə yaşadı. Hansı ki bu tarixdə enerji sənayesindəki dalğalanmalar və Ermənistanla artan münaqişələr bütün sektorlara öz təsirini göstərdi. Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün 2020-ci il ölkədə neftin iki dəfədən çox ucuzlaşması ilə başladı (yerli Azeri Light markalı neftin qiyməti yanvarın 7-də 71,2 dollardan martın 21-dək 26,01 dollara düşdü) və ölkədə koronavirus pandemiyası ilə əlaqədar karantin qaydaları tətbiq edilməsi ilə bu düşüş trendi davam etdi [Kıtaçayev B. 2020, s.56].

İqtisadi artıma pandemiyanın təsirlərindən danışarkən ilk öncə səhiyyə sahəsində görülən tədbirlərdən danışmaq böyük əhəmiyyət daşıyır. Prezidentin 19 mart 2020-ci il tarixli Sərəncamı koronavirus pandemiyasının Azərbaycan iqtisadiyyatına, makroiqtisadi sabitliyə, məşgulluğa və sahibkarlığa mənfi təsirinin azaldılması istiqamətində bir sıra tədbirləri tənzimləyir. Prezidentin Sərəncamının icrasına yönəlmiş Tədbirlər Planında genişmiqyaslı və səmərəli tədbirlər öz əksini tapıb. Bu məqsədlər üçün 2 milyard ABŞ dolları ayrılıb. Bu gün Azərbaycanda 20-dən çox dövlət xəstəxanası COVID-19 xəstələrinə xidmət göstərir. Ölkənin ən böyük və ən müasir xəstəxanalarından biri - Yeni Klinika COVID-19-un başlanmasından qısa müddət sonra istifadəyə verilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 7 aprel 2020-ci il tarixdə imzaladığı Sərəncama əsasən, əlavə tədbirlər çərçivəsində altı ay ərzində COVID-19 xəstələri üçün 11 modul tipli xəstəxana tikilib. Bu modul tipli xəstəxanalar əlavə 4100 xəstəxana çarpayısı təmin edəcək. Əlavə yeddi modul tipli xəstəxananın tikintisi planlaşdırılır.

Qlobal koronavirus pandemiyası ilə mübarizədə növbəti addım kimi Azərbaycanda üz maskalarının yerli istehsalına başlanılıb. Tibbi maskalarla yanaşı, yerli istehsalda birdəfəlik qoruyucu geyimlər, dezinfeksiyaedici vasitələr və s. öz yerini tutmuşdur. Azərbaycan hökuməti COVID-19 pandemiyası ilə mübarizə üzrə qlobal səylərində və virusdan zərər çəkmiş dövlətlərlə həmrəyliyi ifadə edərək, ÜST-ə 5 milyon ABŞ dolları ianə edib. Qoşulmama Hərəkatının (QHH) hazırkı sədri kimi Azərbaycan tərəfindən ən çox zərər çəkmiş Qoşulmama Hərəkatının ölkələrinə dəstək məqsədilə ÜST-ə əlavə 5 milyon ABŞ dolları ianə edilib. ÜST-ün Baş direktoru 23 mart 2020-ci il tarixli məktubunda ölkəsinin COVID-19-a qlobal reaksiyaya verdiyi töhfəyə və pandemiya ilə mübarizədə Azərbaycanda həyata keçirilən tədbirlərə görə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə minnətdarlığını bildirib. Azərbaycan həmçinin ikitərəfli əsasda zərər çəkmiş 30-dan çox ölkəyə təcili humanitar, o cümlədən texniki və tibbi ləvazimatlar, maliyyə yardımı, nəqliyyat təyyarələri ilə yardım göstərmişdir.

2. Neft qiymətlərində yaşanan kəskin düşüşün iqtisadiyyata təsirləri və görülən tədbirlər

Neftin qiymətinin düşməsi – xüsusilə mart və aprel aylarında – iqtisadiyyatda durğunluğu daha da artırdı, çünki ölkə iqtisadiyyatı ÜDM-in 40%-ni və ixracın 90%-ni təşkil edən karbohidrogenlərdən çox asılıdır. Yanvar-iyun dövründə ixrac gəlirləri əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 31,4% azaldı. 2020-ci il aprelin 9-da OPEC+ üzvü olan 23 ölkə pandemiyanın yayılmasının yaratdığı resessiyanı qiymətləndirərək, 2020-ci il mayın 1-dən neft hasilatını azaltmağa razılaşdı. Məhz bu addımla birlikdə:

(i) 2020-ci il mayın 1-dən başlayaraq 2020-ci il iyunun 30-na kimi ilkin iki aylıq dövrdə gündəlik xam neft hasilatı 10 milyon barel azalmalı;

(ii) 1 iyul 2020-ci ildən 31 dekabr 2020-ci ilə qədər gündəlik xam neft hasilatı 8 milyon barel azalmalı.

(iii) 1 yanvar 2021-ci ildən 30 aprel 2022-ci ilə qədər gündəlik xam neft hasilatı 6 milyon barel azalmalı idi [9].

Bu çərçivədə OPEC+ üzvü olan Azərbaycan digər üzv ölkələrlə birlikdə göstərilən məbləğləri azaltmağa razılaşdı. Odur ki, beynəlxalq müqaviləyə əsasən, Azərbaycanda gündəlik hasilatın 2020-ci ilin may və iyun aylarında 554 min bareldən, 2020-ci ilin iyul və dekabr aylarında 587 min bareldən, 2021-ci ilin yanvarından 2022-ci ilin aprelinə qədər isə 620 min bareldən çox olmaması planlaşdırıldı [CESD Research Group, 2020]. Azərbaycanın “Şahdəniz-II” qaz yatağından hasil edilən qazın

Avropaya nəqli üçün tikilən TAP təbii qaz kəmərinə fəaliyyətə başlaması ilə qaz hasilatı və ixracının artması, neft hasilatının və qiymətlərinin azalması Türkiyə-Yunanistan sərhədində TANAP-a, 2020-ci ilin dekabr ayı sonu etibarilə kompensasiya etmir. Səhiyyə tədbirləri tikinti, kənd təsərrüfatı və turizm kimi məhdud diversifikasiya fəaliyyətlərindən faydalanan bir neçə sektora da güclü təsir göstərmişdir.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) 2020-ci ilin oktyabr ayı Dünya İqtisadi Görünüşü Hesabatının “Uzun və çətin yüksəliş” adlı məlumatlarına əsasən, Azərbaycan cari qiymətlərlə 195 ölkə arasında dünyanın 89-cu ən böyük iqtisadiyyatıdır. Cari qiymətlərlə 2020-ci ildə təxminən 42 milyard dollar olan ÜDM-in 2021-ci ildə 45 milyard dollar olacağı təxmin edilir. 2020-ci ildə sabit qiymətlərlə müqayisədə 4% azalan ÜDM-in 2021-ci ildə 2% artacağı gözlənilir. 2020-ci il üçün cari qiymətlərlə və istehlak qiymətləri ilə adambaşına düşən 4125 dollar milli gəlirə görə illik orta inflyasiya 3 faiz olan Azərbaycanda işsizlərin sayının ümumi işçi qüvvəsinə nisbəti 7% olmuşdur. BVF-nin məlumatına görə, Azərbaycanın xalis dövlət borcu 2019-cu ildə ÜDM-in 17,7%-ni təşkil etdiyi halda, 2021-ci illərdə 20% olacağı proqnozlaşdırılır.

Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin açıqladığı məlumatlara görə, 2020-ci ildə Azərbaycanda ÜDM əvvəlki illə müqayisədə 4,3% azalaraq təxminən 72,5 milyard manata (42 607,2 milyon dollar) düşüb; Adambaşına düşən ÜDM 7262,8 manat (4272,2 dollar) olub. 2020-ci ildə Azərbaycanda istehlak qiymətləri indeksi (inflyasiya) 2019-cu illə müqayisədə 2,8% təşkil edib. 2020-ci ilin yanvar-sentyabr aylarında 178 ölkə ilə xarici ticarət fəaliyyəti həyata keçirən Azərbaycanın xarici ticarət həcmi təqribən 18 milyon ABŞ dolları, idxalı 8 milyon ABŞ dolları, ixracı isə 10 milyon ABŞ dolları təşkil edib. 2019-cu ilin eyni dövrü ilə müqayisədə ölkənin xarici ticarət həcmi 22,0 faiz, idxalın 38,7 faiz, ixracının isə 10,0 faiz azaldığı görünür. Azərbaycan Dövlət Gömrük Komitəsinin açıqladığı məlumatlara görə, 2020-ci ildə Azərbaycan ilə Türkiyə arasında ticarət dövriyyəsi 4 milyon dolları keçərək 2019-cu illə müqayisədə 7,7% azalıb. 2020-ci ildə Azərbaycanın ümumi ticarət həcmində 13,54% paya malik Türkiyə İtaliyadan sonra Azərbaycanla ən böyük ticarət həcminə malik ikinci ölkədir.

3. Pandemiyada yaranan problemlərin həlli yolları

COFACE-nin son iqtisadi araşdırmasına əsasən, Azərbaycan iqtisadiyyatının üzləşdiyi problemlər aşağıdakı kimidir:

- Karbohidrogenlərdən yüksək asılılıq və iqtisadiyyatda aşağı diversifikasiya
- Neft ehtiyatlarının azalması
- Kövrək bank sistemi (dollarlaşma, aşağı gəlirlilik)
- Rəqabət əleyhinə bazar strukturları (dövlətlə güclü əlaqələri olan çoxsahəli holdinqlər)
- Ermənistanla silahlı münaqişənin genişlənməsi [Cocafe, 2020].

Azərbaycan ən azı bir müddət ərzində pandemiyanın dayandırılmasının və neft qiymətlərinin düşməsinin ümumi iqtisadi bədəlini hiss etməyə davam edəcək. Belə fikirlər var ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı global neft bazarından yaranan xarici şoklara daha yaxşı hazır olsaydı, iqtisadi zərərin bir hissəsinin qarşısını almaq olardı.

Mövcud böhran göstərir ki, ölkə 2014-cü il maliyyə böhranından əldə edilmiş dərsləri tam mənimsəməyib və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və maliyyə sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində islahatların sürətləndirilməsinə ehtiyac var. Azərbaycanın iqtisadi dirçəlişi bizneslərin sağ qalmasından və neftin qiymətinin yenidən qalxmasından asılı olacaq. Bununla belə, neftin qiymətinin artması mənfi maliyyə nəticələrini qismən kompensasiya edəcək. Global neft tələbatı son zamanlar global iqtisadi tənəzzül səbəbindən görünməmiş səviyyələrə düşüb. Mütəxəssislər, pandemiya əvvəlki səviyyələrə çatmaq üçün bir ildən çox vaxt lazım olacağı ilə razılaşırlar. Bu kontekstdə ortamüddətli perspektivdə artımın gözlənilən şəkildə sürətlənməsi müvəqqəti xarakter daşıyacaq, çünki iqtisadi perspektivlər daha çox xammal ixracından asılı olacaq. Qeyri-neft sahələrinə qoyulan investisiyaların artmasına baxmayaraq, BVF ölkədə enerji sektoru istisna olmaqla, biznes sektorlarının hələ də kifayət qədər zəif göründüyünü vurğulayır. Xüsusən də ölkədə inkişaf etməmiş hüquq sistemi, rəqabət şəraitinə əngəllər və maliyyə sistemindəki problemlər qeyri-neft yataqlarının işlənilməsi qarşısında duran ən böyük problemlərdir. Odur ki, ölkədə özəl sektor investisiyalarının artırılması, dövlət inhisarının qırılması, azad bazarın dirçəldilməsi, rəqabət problemlərinin aradan qaldırılması və insan kapitalının inkişafı üçün daha dərin islahatlara ehtiyac var.

Nəticə. İşğaldan azad edilmiş rayonların yenidən qurulması yükü, bütün dünyanı bürüyən COVID-19 pandemiyasının yaratdığı problemlər, qlobal iqtisadiyyatda tənəzzül və enerji bazarında qiymətlərin düşməsi, iqtisadiyyatın idarə edilməsi üzrə tərtib edilən planlaşdırma işlərində dəyişikliklərin edilməsini labüd edir. Mühəribə Azərbaycan iqtisadiyyatına ciddi mənfi təsir göstərdi. ÜDM-in proqnozlaşdırılan 4% azalmasını nəzərə alsaq, bu göstəricinin son beş ilin ən aşağı göstəricisi olduğu aydın görünür. Səyahət məhdudiyətləri nəticəsində turizm sektoru ən çox təsirlənən sektorlar arasında olmuşdur. Eyni zamanda, xidmət, qida və içki və nəqliyyat sektorları ciddi itkilərlə üzləşərək epidemiyadan ciddi şəkildə təsirlənmişdir. Bundan başqa, Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin təqdim etdiyi məlumatlara və statistik məlumatlara əsasən, ölkənin ixrac və idxal həcmində xeyli azalma müşahidə olunub. Lakin onun yeni status-kvosu Azərbaycanı regionun əsas tranzit ölkəsi kimi şərq-qərb və şimal-cənub logistika xətlərinin tranzit nöqtəsinə çevirib və bu kontekstdə gələcəkdə ölkənin enerji gəlirlərindən asılılığı azala bilər. O da aydındır ki, Qarabağda işğaldan azad edilən ərazilərin kənd təsərrüfatı məhsuldarlığı, Qarabağda qızıl mədəni və SES-in ermənilərdən geri alınması Azərbaycan iqtisadiyyatına töhfə verəcək.

Ədəbiyyat

1. CESD Research Group, (2020). A preliminary assessment of the impact of the COVID-19 pandemic on Azerbaijani economy.
2. Cocafe, (2020), <https://www.coface.com/Economic-Studies-and-Country-Risks/Azerbaijan>
3. Global Fire Power. Proven Oil Reserves by Country (2021) <https://www.globalfirepower.com/proven-oil-reservesby-country.asp>.
4. İnsamer, Azərbaycan, https://insamer.com/tr/azerbaycan_498.htm.
5. Jafarova, E. (2020). “Azerbaijani Gas in Turkish Market, Perspectives for Partnership”. <https://www.euractiv.com/section/energy/opinion/azerbaijanigas-in-turkish-market-perspectives-forpartnership/>.
6. Kitachayev, B. (2020). “Oil and coronavirus – the troubles of the Azerbaijani economy”.
7. Knoema. Proved reserves of natural gas. <https://knoema.com/atlas/topics/Energy/Gas/Reserves-of-natural-gas>.
8. https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/
9. <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-52226080>

Rəyçi: i.ü.f.d. Asiman Quliyev

Göndərilib: 13. 03.2022

Qəbul edilib: 18. 04.2022